

نشانه^۱

مرضیه مهرابی

نام و آثار امبرتو اکو برای بسیاری از خوانندگان ایرانی آشناست. اکو - نشانه‌شناس، فیلسوف، متخصص قرون وسطی، منتقد ادبی و رمان‌نویس ایتالیایی - دارای کرسی نشانه‌شناسی در دانشگاه بلونیا است. کتاب‌هایی از جمله نام گل سرخ، آونگ فوکو، بائودولینو، نشانه‌شناسی و مقالات بسیاری از وی تا کنون به زبان فارسی ترجمه شده است.

یکی از مهمترین آثار اکو در حوزه نشانه‌شناسی کتاب «نشانه» است. اکو در این اثر، به عنوان یکی از نظریه‌پردازان نشانه‌شناسی، به تبیین مفهوم نشانه می‌پردازد. نسخه اصلی کتاب «نشانه» که در سال ۱۹۷۳ به ایتالیایی نوشته شده است، ۷ سال بعد در ۱۹۸۰ توسط ژان - ماری کلینکنبرگ ۲ - زبان‌شناس، متخصص نشانه‌شناسی بلژیکی و استاد دانشگاه لیژ - به زبان فرانسه ترجمه شد.

کتاب «نشانه» در واقع، کتابی آموزشی با بیانی ساده محسوب می‌شود، نه شرح یک نظریه واحد در حوزه نشانه‌شناسی. به زعم منتقدان، این اثر از سه جنبه مهم است:

۱. این کتاب مفهوم نشانه را دربرمی‌گیرد و نه کلیت موضوعاتی که در تحقیقات نشانه‌شناسی به آنها پرداخته می‌شود؛

۲. در این اثر نه یک نظریه واحد، بلکه چشم‌اندازی از نظریات مختلف در مورد نشانه معرفی می‌شود. در واقع، نویسنده تلاشی برای ارائه نتیجه‌گیری قطعی و مسائل نظری جدید نمی‌کند، بلکه بیشتر به معرفی برخی از مسائل مرتبط با مفهوم نشانه پرداخته است.

۳. این اثر مبتنی بر این اصل است که مفهوم نشانه تنها مختص به حوزه زبان‌شناسی یا نشانه‌شناسی نیست، بلکه می‌توان ردپای آن را در طول تاریخ تفکر فلسفی یافت.

کتاب «نشانه» در واقع اثر مرجع برای افرادی محسوب می‌شود که برآند تا به مطالعه زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی بپردازند. امبرتو اکو در این اثر، مفهوم نشانه را به عنوان ترکیبی از دال و مدلول تبیین می‌کند، سپس نظریات خود را در تقابل با نظریات سوسور و پی‌یرس قرار داده است و در نهایت دسته‌بندی‌ای را به عنوان هم‌نهاد گسترده‌ای از تمام نظریه‌های پیرامون نشانه ارائه می‌دهد. نویسنده در این کتاب سعی نموده با تبیینی از نشانه به نظریه‌ای گسترده‌تر از نشانه‌شناسی برسد. در تعریفی کلی، نشانه ماده اولیه فرآیندی است که به کمک آن هر موجودی می‌تواند بر پایه یک نظام ارتباطی با دیگران ارتباط برقرار کند. پی‌یرس این فرآیند را نشانه‌شناسی نامیده است. اما در فرآیند نشانه‌شناسی هرگز تبادل نشانه‌های منفرد بررسی نمی‌شود. در واقع، تمام گفتمان‌ها پیش از هر چیز باید به مفهوم نشانه بپردازند.

این اثر دارای یک پیشگفتار و ۵ فصل است:
- در پیشگفتار، به گونه‌ای داستان‌وار، خواننده را با روند عینی نشانه‌شناسی آشنا می‌سازد. در این قسمت اکو بیان می‌کند چگونه شخصیت‌های داستانش از نشانه استفاده می‌کنند، بدون اینکه به آن آگاه باشند. از نظر وی این افراد، آگاهانه نشانه‌شناسی را موضوع خود نمی‌دانند و به اندیشه انتقادی درباره ماهیت نشانه که محرک نشانه‌شناسی است نمی‌پردازند. آنچه که می‌توان از داستان نتیجه گرفت این است که تمامی افراد فارغ از موقعیت اجتماعی، فرهنگی، شهری یا روستایی به نوعی در فرآیند نشانه‌شناسی درگیر هستند.
- در فصل نخست، نویسنده با تبیینی گذرا و تقریبی از نشانه، تلاش می‌کند چارچوب اولیه‌ای برای بحث فراهم آورد و در ادامه نشانه را به عنوان عنصر فرایند ارتباط و دلالت بررسی می‌کند. وی در آخر، سعی می‌کند دیدگاه‌های نشانه‌شناسانه، نحوی و کاربردشناسانه از نشانه را برای خوانندگان توضیح دهد.

- در فصل دوم، نویسنده فهرستی از دسته‌بندی‌های گوناگون نشانه مبتنی بر نه سنج از دوران باستان تا زمان نگارش کتاب نشانه ارائه را نموده است. این نه سنج مختلف عبارتند از منبع تولید نشانه، دلالت و استنباط، میزان مشخه نشانه‌شناسانه، قصد و میزان آگاهی فرستنده، کانال فیزیکی و دستگاه دریافت انسانی، رابطه با مدلول، توانایی بازتولید دال، گونه رابطه فرضی با مصداق، رفتاری که نشانه نزد گیرنده القا می‌کند. محتوای ساده این دو فصل، نه تنها یک دورنمای نظری منحصر به فرد را ارائه، بلکه مجموعه‌ای یکپارچه و منظم از نظریات مختلف را به خواننده خود عرضه می‌کند.

- در فصل سوم، نویسنده ساختار درونی نشانه را با رویکرد ساخت‌گرایی در زبان‌شناسی بررسی می‌کند. دلیل پرداختن به مبحث ساخت‌گرایی از نظر امبرتو اکو این است که این جریان، نقش به‌سزایی در گسترش نشانه‌شناسی داشته است و برای بررسی نشانه‌های غیرزبان‌شناسانه، بنیان نظری محکمی را فراهم می‌سازد. در خلال این فصل، وی مفاهیم اساسی را در ساخت‌گرایی مانند رمزگان، ساختار، تقابل و تفاوت و ... توضیح می‌دهد.

- در فصل چهارم، اکو شیوه‌های متفاوت تولید و تفسیر نشانه‌ها را توصیف می‌کند. بحث از الگوی زبان‌شناسانه‌ای که در فصل سوم طرح شده است فراتر می‌رود، و نویسنده به تحلیل نشانه‌های غیرزبانی نیز می‌پردازد، اما این کار با استفاده از برداشت‌های ارائه شده در همان الگو، صورت گرفته است.

- در فصل پنجم، نویسنده مسائل فلسفی نشانه را بررسی می‌کند. در این فصل، مفهوم نشانه نه به گونه‌ای تاریخی بلکه به وجهی فلسفی تبیین شده است. در نهایت این قسمت با فلسفه پی‌یرس پایان می‌یابد، زیرا مؤلف اثر قصد داشته است عقیده‌ای را به عنوان نتیجه‌گیری به خواننده ارائه دهد و سخن آخر را به پی‌یرس واگذارد: «انسان زبان خود است، زیرا فرهنگ چیزی نیست جز، نظامی از نظام‌های نشانه. انسان حتی زمانی که تصور می‌کند سخن می‌گوید، با هنجارهایی به سخن در می‌آید که بر نشانه‌های مورد استفاده وی، حاکم است. بی‌تردید، شناخت این هنجارها، شناخت جامعه است؛ اما شناخت قاطعیت‌های نشانه‌شناسانه نیز می‌باشد». یادآوری شود که برگردان متن فرانسه این کتاب به فارسی توسط نگارنده این سطور در دست انجام است و به زودی همزمان در کانادا و ایران به نشر خواهد رسید.

پاورقی‌ها:

۱. Eco Umberto (۱۹۸۸), Le signe, Paris, Biblio essai
۲. Jean- Marie Klinkenberg